

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416

Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

5 СОН, 1 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 5, ВЫПУСК 1

LAWYER HERALD

VOLUME 5, ISSUE 1

TOSHKENT-2020

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ҳуқуқий, ижтимоий, илмий-амалий журнали

№5 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-5>

Бош муҳаррир:

Раҳматов Анвар Исламович

Адлия вазирлиги қошидаги
Юристар малакасини ошириш
маркази директори

Бош муҳаррир ўринбосари:

Отажонов Абдоржон Анварович

Адлия вазирлиги қошидаги
Юристар малакасини ошириш
маркази директори ўринбосари,
юридик фанлар доктори, профессор

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ЖУРНАЛИ

ҳуқуқий, ижтимоий, илмий-амалий журнали

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Одилқориев Ҳожимурод Тўхтамуродович

*Юристар малакасини ошириш маркази кафедра
мудири, юридик фанлар доктори, профессор*

Окюлов Омонбой

*Юристар малакасини ошириш маркази
профессори, юридик фанлар доктори,
профессор, Ўзбекистон Республикасида
хизмат кўрсатган юрист*

Саидова Лола Абдувахидовна

*Юристар малакасини ошириш маркази кафедра
мудири, юридик фанлар доктори*

Тошев Бобокул Норқобилович

*Юристар малакасини ошириш маркази кафедра
мудири, юридик фанлар доктори*

Аюбов Улугбек Тулаганович

*Юристар малакасини ошириш маркази доценти,
Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган
юрист, юридик фанлар номзоди, доцент*

Мамасиддиқов Музаффаржон Мусаҷонович

*Бош Прокуратура Академияси Марказ бошлиғи,
юридик фанлар доктори, профессор*

Отаҳонов Фозилжон Хайдарович

*Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси
хузуридаги Ҳалқаро тижорат арбитраж (ҳакамлик)
суди раиси, юридик фанлар доктори (DSc), доцент*

Исроилов Боҳодир Ибрагимович

*Юристар малакасини ошириш маркази
кафедраси мудири, иқтисод фанлар доктори,
профессор*

Масъул котиб:

Раҳманов Шухрат Наимович

*Юристар малакасини ошириш маркази доценти,
юридик фанлар номзоди*

Саҳифаловчи: Ҳамидулло Мўминов

Контакт редакци журнали:

100001, город Ташкент, улица Катта Дархон, 6.
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Телефон: (+99871) 2345345

Contact Editorial Staff

100001, Katta Darhon str. 6, Tashkent, Uzbekistan
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Telephone: (+99871) 2345345

Общественно-правовой и научно-практический журнал
ВЕСТНИК ЮРИСТА
№5 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-5>

Главный редактор:

Рахматов Анвар Исламович
Директор Центра повышения квалификации юристов при Министерстве юстиции

Заместитель главного редактора:

Отажонов Абдоржон Анварович
Первый заместитель директора Центра повышения квалификации юристов при Министерстве юстиции, доктор юридических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Общественно-правового и научно-практического журнала
ВЕСТНИК ЮРИСТА

Адилкариев Хожимурод Тўхтамуродович

Заведующий кафедрой Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук, профессор

Окюлов Омонбой

Профессор Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук, профессор, Заслуженный юрист Республики Узбекистан

Саидова Лола Абдувахидовна

Заведующая кафедрой Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук

Тошев Бобокул Норқобилович

Заведующий кафедрой Центра повышения квалификации юристов, доктор юридических наук

Исроилов Боходир Ибрагимович

Заведующий кафедрой Центра повышения квалификации юристов, доктор экономических наук, профессор

Аюбов Улугбек Тулаганович

Доцент Центра повышения квалификации юристов, Заслуженный юрист Республики Узбекистан, кандидат юридических наук, доцент

Мамасиддиқов Музаффаржон Мусајонович

Начальник Центра Академии Генеральной Прокуратуры, доктор юридических наук, профессор

Отахонов Фозилжон Хайдарович

Председатель Международного коммерческого арбитражного суда при Торгово-промышленной палате, доктор юридических наук, доцент

Ответственный секретарь:

Рахманов Шухрат Наимович

Доцент Центра повышения квалификации юристов, кандидат юридических наук

Верстка: Хамидулло Муминов

Контакт редакции журнала:
100001, город Ташкент, улица Катта Дархон, 6.
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Телефон: (+99871) 2345345

Contact Editorial Staff
100001, Katta Darhon str. 6, Tashkent, Uzbekistan
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Telephone: (+99871) 2345345

**Public, legal and scientific-practical journal of
LAWYER HERALD**
№5 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-5>

**Chief Editor:
Rakhmatov Anvar**

Director of the Lawyers' Training Center
under the Ministry of Justice

**Deputy Chief Editor:
Otajonov Abrorjon**

First Deputy Director of the Lawyers' Training
Center under the Ministry of Justice, Doctor of
Law Sciences, Professor

EDITORIAL BOARD
**Public, legal and scientific-practical journal of
LAWYER HERALD**

Adilkariyev Khojimurat

*Head of the Department at the Lawyers' Training
Center, Doctor of Law Sciences, Professor*

Oqyulov Omonboy

*Professor at the Lawyers' Training Center, Doctor of
Law Sciences, Professor, Honored Lawyer of the
Republic of Uzbekistan*

Saidova Lola

*Head of the Department at the Lawyers' Training
Center, Doctor of Law Sciences*

Toshev Bobokul

*Head of the Department at the Lawyers' Training
Center, Doctor of Law Sciences*

Israilov Bokhodir

*Head of the Department at the Lawyers' Training
Center, Doctor of Economics, Professor*

Ayubov Ulugbek

*Senior Lecturer at the Lawyers' Training Center,
Candidate of Juridical Sciences, Associate
Professor, Honored Lawyer of the Republic of
Uzbekistan*

Mamasiddikov Muzaffarjon

*Head of the Center of the Academy of the General
Prosecutor's Office, Doctor of Law Sciences, Professor*

Otaxonov Foziljon

*Chairman of the International Commercial
Arbitration Court at the Chamber of Commerce
Doctor of the Science of Law, Associate Professor*

**Executive Editor:
Rakhmanov Shukhrat**

*Senior Lecturer at the Lawyers' Training Center,
Candidate of Juridical Sciences*

Pagemaker: Khamidullo Muminov

Контакт редакции журнала:

100001, город Ташкент, улица Катта Дархон, 6.
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Телефон: (+99871) 2345345

Contact Editorial Staff

100001, Katta Darhon str. 6, Tashkent, Uzbekistan
WEB: yuristjournal.uz
E-mail: info@yuristjournal.uz
yuristjournal@gmail.com
Telephone: (+99871) 2345345

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ.
ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. РАХМАНОВ Абдумухтор Режжаббаевич ИСЛОМ ҲУҚУҚИДА ШАРТНОМАЛАРНИНГ ТУРЛАРИ: МУЗОРАБА, МУШОРАКА ВА МУРОБАҲА	8
---	---

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ.
ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

2. РУЗИНАЗАРОВ Шухрат Нуралиевич МАЖБУРИЯТЛАРНИ БАЖАРИШНИНГ ТАЪМИНЛАШ УСУЛИ СИФАТИДА МОЛ-МУЛКНИ УШЛАБ ҚОЛИШНИНГ ЦИВИЛИСТИК МОҲИЯТИ.....	13
--	----

3. РАҲМАТОВ Анвар Исломович СПОРТ БЎЙИЧА АГЕНТ ФАОЛИЯТИНИНГ ШАРТНОМАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ: ЎЗБЕКИСТОН ҚОНУНЧИЛИГИ ТАҲЛИЛИ ВА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ...	19
--	----

4. ЗАЙНОБИДДИНОВА Фарангиз Бахтиёр қизи СМАРТ ШАРТНОМАЛАР АСОСИДА ИНВЕСТИЦИЯВИЙ ФАОЛИЯТНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ	24
--	----

ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ.
ҲАКАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ

5. БАҲРАМОВА Мохинур Бахрамовна “ХАЛҚАРО ТИЖОРАТ АРБИТРАЖИ ТЎҒРИСИДА”ТИ ҚОНУННИНГ АҲАМИЯТИ ВА ЗАРУРИЯТИ.....	33
---	----

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ.
КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

6. ОТАЖОНОВ Абборжон Анварович ДАВЛАТ ХИЗМАТЧИЛАРИДА КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ МУРОСАСИЗЛИК ҲУЛҚ-АТВОРНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА КОМПЛЕКС ЁНДОШУВ.....	38
--	----

7. ИСМАЙЛОВ Баходир Исламович, ХЎЖАЕВ Миршод ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА МАИШИЙ КОРРУПЦИЯНИ БАРТАРАФ ЭТИШ БЎЙИЧА ЧОРА ТАДБИРЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ	45
--	----

8. ОМОНОВ Зафаржон Рахмоналиевич ҚИЙНАШНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ ВА ЎХШАШ ТАРКИБЛИ ЖИНОЯТЛАРДАН ФАРҚЛАШ МУАММОЛАРИ	53
---	----

9. БЕРДИАЛИЕВ Бахтиёр Эркинович КОРРУПЦИЯНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА “ҲАЛОЛЛИК ВАКЦИНАСИ”НИНГ АҲАМИЯТИ.....	60
--	----

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА,
ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

10. КИРВЕЛЬ Виталий Казимирович, МИХЕЕНКО Павел Александрович КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ О ВЗЯТОЧНИЧЕСТВЕ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ.....	68
---	----

11. ЧОРИЕВА Дилбар ТЕРГОВГА ҚАДАР ТЕКШИРУВ БОСҚИЧИДА ҲИМОЯЧИ ИШТИРОКИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ВА ПРОЦЕССУАЛ МАСАЛАЛАРИ.....	74
--	----

**12. ЗУЛФУҚОРОВ Абдувахоб Абдумалик ўғли,
МУХАМЕДЖАНОВА Мадина Махкамджановна**
КИЙИМДАГИ МЕХАНИК ШИКАСТЛАНИШЛАРНИ ТРАСОЛОГИК
ТАДҚИҚОТЛАРИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ИМКОНИАТЛАРИ 81

ЮРИДИК ХИЗМАТ, АДВОКАТУРА, НОТАРИАТ

13. ШАКУРОВ Рафик Равильевич
ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА АДВОКАТ ҲИМОЯ НУТҚИНИНГ
АЙРИМ ЖИХАТЛАРИ ВА АҲАМИЯТИ 87

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

14. ТОШЕВ Бобокул
КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШГА ОИД ХАЛҚАРО НОРМАЛАРНИ МИЛЛИЙ
ҚОНУНЧИЛИККА ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИШ 76

15. РАСУЛОВ Журабек Абдусамиевич
МАЖБУРИЙ МЕҲНАТНИ ТУГАТИШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ВА МИНТАҚАВИЙ
СТАНДАРТЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ 99

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

16. АРТИКОВ Дилмурод Рахматиллаевич
ЯПОНИЯДА СУД НОРМАКОНТРОЛИ ВА УНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ
ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ 108

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

РАСУЛОВ Журабек Абдусамиевич

Тошкент давлат юридик университети
«Халқаро ҳуқуқ ва инсон ҳуқуқлари» кафедраси ўқитувчиси
e-mail: rasulovjura@mail.ru

МАЖБУРИЙ МЕҲНАТНИ ТУГАТИШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ВА МИНТАҚАВИЙ СТАНДАРТЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

For citation (иктибос келтириш учун, для цитирования): РАСУЛОВ Ж. А. МАЖБУРИЙ МЕҲНАТНИ ТУГАТИШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ВА МИНТАҚАВИЙ СТАНДАРТЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2020), Б. 99-107.

 5 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2020-5-14>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада мажбурий меҳнатни тугатиш бўйича халқаро ва минтақавий стандартларнинг шаклланиши жараёнлари, Халқаро Меҳнат Ташкилоти, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасида, шунингдек минтақавий даражада қабул қилинган халқаро ва минтақавий ҳужжатлар таҳлил қилинган. Мажбурий меҳнатнинг дастлабки кўринишлари сифатида кулликка қарши кураш, БМТ ва ХМТ томонидан мажбурий меҳнатни тугатиш бўйича ҳужжатларни ишлаб чиқишнинг ташкилий жиҳатлари, мазкур амалиётнинг турли шаклларда намоён бўлиши, мажбурий меҳнат ҳисобланмайдиган ҳолатларнинг халқаро ва минтақавий ҳужжатларда мустаҳкамланиши тадқиқ қилинган. Хусусан, минтақавий даражада қабул қилинган инсон ҳуқуқларига оид ҳужжатларда мажбурий меҳнат ва у билан боғлиқ амалиёт масалалари ўрганилган. Мажбурий меҳнатни тугатиш бўйича халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар тизимининг шаклланганлиги ва бунда Халқаро Меҳнат Ташкилоти асосий конвенцияларининг аҳамияти бўйича хулосалар қилинган.

Калит сўзлар: мажбурий меҳнат, кулликка ўхшаш институтлар ва одатлар, халқаро стандартлар, Халқаро Меҳнат Ташкилоти, конвенция, декларация, тавсия, ратификация.

РАСУЛОВ Журабек Абдусамиевич,

Преподаватель кафедры «Международное право и права человека»
Ташкентского государственного юридического университета
e-mail: rasulovjura@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ И РЕГИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ ПО УПРАЗДНЕНИЮ ПРИНУДИТЕЛЬНОГО ТРУДА

АННОТАЦИЯ

В научной статье исследуются процессы формирования международных и региональных стандартов по упразднению принудительного труда, международные и региональные акты, принятые в рамках Международной организации труда и Организации Объединенных Наций, а также региональных организаций. Анализируются деятельности субъектов международного права по противодействию рабству как одной из форм проявления принудительного труда, организационные аспекты разработки ООН и МОТ международных актов по упразднению

принудительного труда, проявление принудительного труда в различных его формах, вопросы закрепления в международных и региональных актах случаи, не считающиеся принудительным трудом. Изучены вопросы запрещения использования принудительного труда и связанную с ним практику, содержащаяся в региональных актах по правам человека. Сделаны выводы о формировании системы международно-правовых актов по прекращению принудительного труда и значимости основных конвенций Международной организации труда.

Ключевые слова: принудительный труд, институты и обычаи, сходные с рабством, Международная организация труда, конвенция, декларация, рекомендация, ратификация.

RASULOV Jurabek,

Lecturer at the Tashkent State Law University

e-mail: rasulovjura@mail.ru

FORMATION OF INTERNATIONAL AND REGIONAL STANDARDS FOR THE ABOLITION OF FORCED LABOUR

ANNOTATION

The scientific article examines the processes of formation of international and regional standards for the abolition of forced labour, international and regional acts adopted within the framework of the International Labour Organization and the United Nations, as well as regional organizations. The article analyzes the activities of subjects of international law to counteract slavery as one of the manifestations of forced labour, organizational aspects of the development of UN and ILO international acts on the abolition of forced labour, the manifestation of forced labour in its various forms, issues of fixing cases that are not considered forced labour in international and regional acts. In particular, the issues of prohibition of the use of forced labour and related practices contained in regional human rights instruments were studied. Conclusions are drawn on the formation of a system of international legal acts on the termination of forced labour and the significance of the main conventions of the International Labour Organization.

Keywords: forced labour, institutions and customs similar to slavery, International Labour Organization, convention, declaration, recommendation, ratification.

Мамлакатимизда инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро стандартларни, хусусан Халқаро Меҳнат Ташкилоти (ХМТ) томонидан қабул қилинган халқаро шартномаларни миллий қонунчиликка имплементация қилиш ва халқаро мажбурийларни бажариш ҳамда ушбу халқаро ташкилот билан ҳамкорликни фаоллаштиришга доир тизимли ишлар олиб борилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқида эътироф этганидек, “Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ҳолат ҳам бутунлай ўзгарди. Мажбурий ва болалар меҳнати тўлиқ тугатилди” [1]. 2020 йил 1 ноябрь ҳолатига кўра, Ўзбекистон Республикаси ХМТнинг 17 та конвенцияси (шундан, 8 таси фундаментал конвенциялар) ва 1930 йилдаги Мажбурий меҳнат тўғрисидаги 29-сонли Конвенциясига Баённомани ратификация қилган [26].

ХМТ халқаро стандартлари орасида 1930 йилги Мажбурий ва зўраки меҳнат тўғрисидаги конвенция ва 1957 йилги Мажбурий меҳнатни тугатиш тўғрисидаги конвенция аъзо-давлатлар томонидан энг кўп ратификация қилинган халқаро шартномалардан бўлиб, мажбурий меҳнатни тугатиш бўйича жаҳон ҳамжамиятининг саъй-ҳаракатларини ҳуқуқий жиҳатдан мустақамлаган дастлабки халқаро ҳужжатлар ҳисобланади.

Мажбурий меҳнатга қарши халқаро ҳамжамиятнинг ҳаракатлари тарихан қулликка қарши курашга қаратилган эди. Профессор Н.Валтикоснинг фикрича, қулликни қораловчи дастлабки халқаро ҳужжат 1815 йилда Вена конгрессида қабул қилинган Қуллик савдосини жаҳон миқёсида бекор қилиш тўғрисидаги декларация бўлди [2, Б.96]. Шундан сўнг, ҳарбий ва тинчлик даврларида қуллик ва унга ўхшаш амалиётларни тақиқловчи қоидаларни ўз ичига олган бир қатор ҳам кўп томонлама, ҳам икки томонлама битимлар тузилди. Аммо мажбурий меҳнат масалалари фақатгина Биринчи жаҳон урушидан сўнг, Миллатлар Лигасининг ўз мандатидаги ҳудудларда олиб борган фаолияти ва 1926 йилнинг 25 сентябрида Женевада имзоланган ҳамда қуллик ва қул савдосининг

бекор қилинишини таъминлашга қаратилган Куллик тўғрисида конвенциянинг қабул қилиниши билан тизимли равишда ўрганиш ва халқаро даражада стандартларни ўрнатиш масаласининг мавзусига айланди.

1926 йилда ХМТ Маъмурий кенгаши томонидан Туб халқларнинг ҳуқуқлари бўйича Экспертлар қўмитаси ташкил этилиб, унинг вазифаси сифатида мажбурий ёки зўраки меҳнатнинг амалдаги тизимларини, айниқса, ўзини мустақил бошқармайдиган мамлакатларда ўрганиш белгиланди [3, Б.5]. Ўша вақтларда мажбурий меҳнатга асосан мустамлакачиликка хос воқелик сифатида қаралган. Л.Томаннинг қайд этишича, дунёдаги кўплаб минтақалар мустамлакачилик бошқаруви остида бўлган ҳамда алоқа ва умумий иқтисодий инфратузилмани ривожлантириш, шунингдек, шахталарда, плантацияларда ва фаолиятнинг бошқа турларида ишлаш учун иш кучидан фойдаланиш мақсадида мажбурлашнинг турли шакллари қўлланилган [4, Р.189]. Меҳнатга мажбурлаш мустамлакачилик бошқаруви назоратида ривожланган ва кўпроқ анъанавий қабилавий муносабатларга таянган.

Туб халқларнинг меҳнати бўйича экспертлар қўмитасининг фаолияти 1930 йилда Мажбурий ва зўраки меҳнат тўғрисидаги конвенциянинг (29-сонли Конвенция), Меҳнатга билвосита мажбур қилиш тўғрисидаги тавсиянинг (35-сонли Тавсия), Мажбурий меҳнатни тартибга солиш бўйича тавсиянинг (36-сонли Тавсия) қабул қилинишига олиб келди [2, Р.96]. 29-сонли Конвенция мустамлакачилик бошқаруви остидаги ҳудудларда ҳамда иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг бир хил босқичида бўлган баъзи мустақил давлатларда мавжуд бўлган муаммоларга эътиборни қаратган бўлса ҳам, Халқаро меҳнат конференциясининг қарорига асосан мазкур Конвенциянинг умумий қўлланилиши мажбурий қилиб белгиланди.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг, жиддий сиёсий ва иқтисодий ўзгаришларнинг содир бўлиши баробарида ХМТ мажбурий меҳнат муаммосига янгича ёндашувларни қабул қилди. 1947 йилда мажбурий меҳнат тўғрисидаги масала Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг кун тартибига олиб чиқилди. Мазкур масала БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши (ЭКОСОС)да муҳокама қилинганидан сўнг ХМТнинг Маъмурий кенгаши ва ЭКОСОС биргаликда Мажбурий меҳнат бўйича махсус қўмитани ташкил қилишади [3, Б.5]. БМТ-ХМТнинг Махсус қўмитаси томонидан 1951-1953 йилларда, кейинчалик ХМТнинг Мажбурий меҳнат бўйича қўмитаси томонидан 1956-1959 йилларда олиб борилган халқаро суриштирув бутун дунё бўйича мажбурий меҳнатнинг ҳар хил турлари – ҳам сиёсий мажбурлаш воситаси сифатида, ҳам меҳнат интизомини бузганлик учун жазолаш чораси сифатида, ҳам иқтисодий мақсадларда амалиётда мавжуд эканлигини аниқлади [4, Б.189].

Бундай кенг қамровли ўрганишлар ва тадқиқотлар 1957 йилда ХМТ томонидан Мажбурий меҳнатни тугатиш тўғрисидаги конвенциянинг (105-сонли Конвенция) қабул қилинишига олиб келди [4, Б.190]. 105-сонли Конвенция унинг иштирокчиси бўлган давлатлардан мажбурий меҳнатдан амалдаги сиёсий, ижтимоий ёки иқтисодий тизимга зид сиёсий қарашлар ёки мафқуравий эътиқодларнинг мавжудлиги ёки ифодаланиши учун сиёсий таъсир ёки тарбия воситаси ёхуд жазо чораси сифатида, иқтисодий тараққиёт эҳтиёжлари учун иш кучини сафарбар этиш ва ундан фойдаланиш усули сифатида, меҳнат интизомини сақлаш чораси сифатида, иш ташлаш ҳаракатларида қатнашганлик учун жазолаш чораси сифатида, ирқий, ижтимоий, миллий мансублик ёки диний эътиқод белгилари бўйича камситиш чоралари сифатида қўлламасликни талаб қилади [5, Б.199].

29-сонли Конвенциянинг 1-моддасига асосан уни ратификация қилган давлатлар зўраки ёки мажбурий меҳнатни қўллашнинг барча шакллари имкон қадар қисқа муддатда бекор қилиш мажбуриятини ўз зиммасига олган бўлсада, Конвенция зўраки ёки мажбурий меҳнат ўтиш даврида фақат жамоат мақсадларида ва истисно тариқасида унда кўзда тутилган шарт ва кафолатлар билан қўлланиши мумкинлигини белгилаган. 1930 йилда қабул қилинган 29-сонли Конвенция мажбурий меҳнатни имкон қадар қисқа муддатларда бекор қилишга чорлаган бўлиб, замонавий шароитларда унинг асосий мақсадлари зарарига ўтиш даврига хос қоидаларга ҳавола қилиш мумкин эмас.

Ҳозирги вақтда 29-сонли Конвенциянинг бундай ўтиш даври қоидаларига таянадиган давлатлар уларнинг бундай хусусиятини инкор қилиб, конвенциянинг моҳиятига қарши чиқишмоқда. Бундан ташқари, мажбурий меҳнатни тугатиш принципининг мақоми халқаро ҳуқуқнинг императив нормаси даражасида бўлиб, ундан чекинишга руҳсат берилмайди ва бу борадаги ҳар қандай интилиш халқаро стандартларга зид деб ҳисобланади. Шу сабабли, Экспертлар қўмитаси Конвенциянинг 2-моддаси, 1-бандига мувофиқ унинг қўлланиш доирасига тушадиган мажбурий

меҳнатнинг ҳар қандай шаклларида фойдаланишни Конвенциянинг 1-моддаси, 2-банди ва 3-24-моддалари қоидаларига (ўтиш даври қоидалари) риоя қилишга ҳавола қилган ҳолда оқлаш мумкин эмас деб ҳисоблайди [3, Р.6]. Шу муносабат билан, ХМТнинг Бош конференцияси ўзининг 2014 йил 28 майдаги 103-сессиясида 1930 йилги Мажбурий меҳнат тўғрисидаги конвенцияга протоколни қабул қилади. Мазкур Протоколга асосан, Конвенциянинг 1-моддаси, 2-3-бандлари ҳамда 3-24-моддалари билан белгиланган вақтинчалик қоидалар олиб ташланди [6].

Мажбурий меҳнат тўғрисидаги иккита асосий конвенцияларга қўшимча равишда ХМТ доирасида мажбурий меҳнат муаммосига бевосита ёки билвосита тегишли бўлган бир қатор бошқа ҳужжатлар ҳам қабул қилинган.

Меҳнатга билвосита мажбур қилиш тўғрисидаги 1930 йилги 35-сонли тавсияга асосан ХМТ давлатларни “аҳолини ёлланиб ишлайдиган иш қидиришга мажбур этиш мақсадида иқтисодий таъйиқ ўтказишни сунъий равишда кучайтирадиган билвосита воситалардан, хусусан, аҳоли учун фавқулодда юқори солиқлар солиш, тирикчилик учун мустақил равишда деҳқончилик билан шуғулланишда жиддий қийинчиликларга олиб келувчи ерга эгалик қилиш, ер майдони олиш ёки ердан фойдаланиш бўйича чекловлар жорий этиш, “дайдилик” тушунчасининг аҳамиятини кенгайтиришдан” воз кечишга чақиради [7].

Ёшлар учун махсус дастурлар тўғрисидаги 1970 йилги 136-сонли тавсияда Мажбурий меҳнат тўғрисидаги конвенциянинг қўлланилиши билан боғлиқ бўлган ёшларнинг бандлиги ва касбий тайёргарлиги муаммолари кўриб чиқилади. Тавсияда белгилинишича, махсус ёшлар дастурларида, яъни ёшларнинг ўз мамлакатларининг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишига қаратилган фаолиятда, шунингдек, уларнинг келгуси иқтисодий фаолиятини енгиллаштирувчи ва жамият ҳаётидаги иштирокига кўмаклашувчи таълим, кўникма ва тажриба олишига йўналтирилган дастурларда иштирок этиш ихтиёрий бўлиши керак. Истисноларга фақат қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳамда амалдаги мажбурий меҳнат ва бандлик соҳасидаги сиёсат тўғрисидаги халқаро конвенциялар қоидаларига тўлиқ риоя қилиш шarti билан рухсат берилиши мумкин [27].

Иш билан таъминлаш соҳасидаги сиёсат тўғрисидаги 1964 йилги конвенция (122-сонли конвенция) уни ратификация қилган давлатлардан иқтисодий ўсиш ва ривожланишни рағбатлантириш, турмуш даражасини ошириш, иш кучи эҳтиёжини қондиришни ҳамда ишсизлик ва керакли даражада иш билан таъминланмаслик муаммоларини ҳал этиш мақсадида тўлиқ, самарали ва эркин танланган иш билан таъминланишга қаратилган фаол сиёсатни асосий вазифа сифатида эълон қилишни ва амалга оширишни талаб қилади. Меҳнаткашларнинг эркинлиги нуқтаи-назаридан шунини таъкидлаш муҳимки, ушбу сиёсат хусусан иш танлаш эркинлигини ва ҳар бир меҳнаткашнинг ўзига мос ишни эгаллаши учун юқори даражада имкониятни таъминлашга қаратилган бўлиши керак [8].

Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тўғрисидаги 1999 йилги конвенция (182-сонли конвенция) ушбу Конвенцияни ратификация қилган ХМТнинг ҳар бир аъзосидан болалар меҳнатини тақиқлаш ва унинг энг ёмон шаклларида барҳам беришни таъминлаш мақсадида дарҳол самарали чора-тадбирлар кўришни талаб қилади [9]. 182-сонли конвенциянинг 3-моддаси, а-бандида кўзда тутилишича, болалар меҳнатининг энг ёмон шаклларида хусусан “қулликнинг барча шакллари ёки қулликка ўхшаш амалиёт, масалан, болаларни сотиш ва уларнинг траффики, қарз асосидаги қарамлик ва крепостной тобелик, шунингдек зўраки ёки мажбурий меҳнат, шу жумладан, болалардан қуролли можароларда фойдаланиш учун уларни зўрлаб ёки мажбурлаб жалб қилиш” [9] киради.

Таъкидлаш лозимки, 182-сонли конвенцияда мажбурий меҳнатнинг бирор бир таърифи кўзда тутилмайди, 29-сонли конвенциянинг 2-моддасида келтирилган таъриф 182-сонли конвенциянинг мақсадлари учун ҳам ҳақиқий ҳисобланади. Мазкур Конвенция уни ратификация қилган ҳар бир аъзо-давлатдан болаларнинг болалар меҳнатининг энг ёмон шаклларида жалб этилишига йўл қўймасликка ва болаларнинг болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари билан машғул бўлишларини тўхтатишга, шунингдек уларни реабилитация қилиш ва ижтимоий интеграциялаш учун зарурат ва талаб даражасида бевосита кўмаклашишга йўналтирилган самарали чора-тадбирларни кўришни талаб қилади [9].

Қабилавий турмуш-тарзини юритувчи туб халқлар ва миллатлар тўғрисидаги 1989 йилги конвенция (169-сонли конвенция)да бундай халқларга тегишли шахсларни ҳар қандай шаклдаги, пуллик ёки тўланмайдиган ҳар қандай шахсий хизматларни мажбурий бажариш учун жалб этишнинг тақиқланиши ва бундай ҳаракатларнинг қонун билан жазоланиши белгиланган [10].

Шунингдек, 169-сонли Конвенция уни ратификация қилган аъзо-давлатлардан қабилавий турмуш-тарзини юритувчи туб халқларга тегишли ишчиларнинг қарз асосидаги қарамлиги сабабли меҳнатга мажбурланиши ва унинг бошқа шакллари ҳам ўз ичига олувчи мажбурий ёлланиш тизими объекти бўлмаслигини таъминлаш юзасидан зарур чораларни кўришни талаб қилади [10].

Меҳнат миграцияси тўғрисидаги 1949 йилги (қайта кўриб чиқилган) конвенция (97-сонли конвенция) мигрант меҳнаткашларга уларни иш билан таъминлашда ёрдам бериш, хусусан, уларни аниқ ахборотлар билан таъминлаш учун тегишли бепул хизмат кўрсатишга қаратилган қоидаларни ўз ичига олади. Бундан ташқари, 97-сонли конвенция уни ратификация қилган давлатлардан миллий қонун ҳужжатлари йўл кўядиган чегараларда эмиграция ва иммиграция масалалари бўйича тушунмовчиликларга олиб келувчи ташвиқотларга қарши тегишли чоралар кўриш мажбуриятини зиммасига олишни талаб қилади [11].

Ушбу қоидалар мажбурий меҳнат мақсадларида одам савдосига кўмаклашувчи шароитларни олдини олиш нуқтаи-назаридан ҳам кўриб чиқилиши мумкин. 97-сонли конвенция 1-иловасининг 8-моддасида ҳамда 2-иловасининг 13-моддасида “яширин ёки ноқонуний равишда иммиграцияга кўмаклашувчи ҳар қандай шахсга тегишли жазо тайинланиши” [11] белгиланган. Меҳнаткаш-мигрантлар тўғрисидаги 1975 йилги (қўшимча қоидалар киритилган) Конвенция (143-сонли конвенция) уни ратификация қилган давлатдан ҳам ўзининг юрисдикцияси доирасида, ҳам бошқа давлатлар билан ҳамкорликда меҳнаткаш-мигрантларнинг яширин кўчиш ҳаракатларига ва мигрантларнинг ноқонуний ёлланилишига йўл қўймаслик учун барча зарурий чораларни кўришни талаб қилади. Шунингдек, мазкур Конвенция иш кучи траффикининг ташаббускорлари, улар қайси мамлакатда фаолият юритишидан қатъи назар, таъқиб қилинишини талаб қилади [12].

1998 йил июнда қабул қилинган ХМТнинг Меҳнат соҳасидаги асосий принциплар ва ҳуқуқлар тўғрисидаги декларациясида мажбурий ёки зўраки меҳнатнинг барча шакллари тугатиш принципи меҳнат соҳасидаги энг муҳим тўртта фундаментал принципдан бири сифатида белгиланди. Мазкур Декларациянинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, ХМТнинг барча аъзо-давлатлари ҳатто тегишли конвенцияларни ратификация қилишмаган бўлса ҳам, ушбу Ташкилотга аъзолик ҳолатидан келиб чиқиб, меҳнат соҳасидаги энг муҳим принциплар, шу жумладан мажбурий ёки зўраки меҳнатнинг барча шакллари тугатиш принципига риоя қилиш, унинг қўлланилишига кўмаклашиш ва ҳаётга жорий қилиш мажбуриятини олишган.

Ушбу Декларациянинг амалга оширилиши доирасида унда таъкидланган фундаментал принципларнинг бутун дунёдаги ҳолатининг таҳлили бўйича ХМТ Бош директорининг глобал маърузаларини нашр этиш йўлга қўйилди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ижтимоий ва меҳнатнинг турли масалалари, хусусан мажбурий меҳнат бўйича стандартлар ва принципларни ўзи ичига олган инсон ҳуқуқларига оид қатор ҳужжатларни қабул қилган.

1948 йилги Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси мажбурий шартнома ҳисобланмаса ҳам инсон ҳуқуқлари бўйича бошқа халқаро шартномалар учун норматив асосларни таъминлайди ва қуллик ҳамда эрксиз ҳолатда сақлашга нисбатан тақиқни белгилайди. Декларациянинг 4-моддасида белгиланишича, “ҳеч ким қулликда ёки эрксиз ҳолатда сақланиши мумкин эмас; қуллик ва қул савдосининг барча кўринишлари тақиқланади” [13].

1966 йилги Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда мажбурий меҳнатни тугатиш масалалари янада кенгроқ белгиланган. Пактнинг 8-моддасида ҳеч ким қулликда сақланмаслиги шартлиги ва мажбурий меҳнатга жалб қилинмаслиги лозимлигини белгиловчи қоидалар кўзда тутилган [14]. Хусусан, ушбу моддада ҳеч ким мажбурий ёки зўраки меҳнатга мажбур қилинмаслиги шартлиги белгиланган. Шунингдек, содир этилган жиноят учун оғир ишларга жалб этилиб, озодликдан маҳрум этиш жазоси тайинланиши мумкин бўлган мамлакатларда, агар бундай жазо нуфузли суд ҳукми билан тайинланса, мажбурий меҳнат бундай оғир ишларни бажариш учун тўсиқ бўлмаслиги белгиланган [14]. Шу билан бирга, Пактда “мажбурий ёки зўраки меҳнат” деб ҳисобланмайдиган ҳолатлар ҳам қатъий белгиланган бўлиб, улар мазмун жиҳатидан ХМТнинг 1930 йилги Зўрлаб ишлатиш ёки мажбурий меҳнат тўғрисидаги 29-сонли конвенциясининг 2-моддаси қоидалари билан ўхшаш ҳисобланади. Демак, Пактнинг 8-моддаси, 3-банди, с кичик бандига мувофиқ куйидаги ҳолатларда бажариладиган меҳнат мажбурий меҳнат деб ҳисобланмайди:

Пактнинг 8-моддаси, 3-банди, в кичик бандида тилга олинмаган бирор-бир иш ёки хизмат, бу хизматни қоида тариқасида суднинг қонуний фармойишига асосан ҳибсда бўлган шахс ёки бундай

ҳибсдан шартли равишда озод этилган шахс бажариши керак бўлса;

ҳарбий тусдаги хизмат, сиёсий ёки диний-этник сабабларга кўра ҳарбий хизматдан воз кечиш тан олинадиган мамлакатларда эса худди шундай сабабларга асосан ҳарбий хизматдан воз кечаётган шахслар учун қонунда назарда тутилган бирор-бир хизмат;

аҳоли ҳаётига ёки осоишталигига хавф солувчи фалокат ёки фавқулодда ҳолат рўй берганида мажбурий бўлган бирор хизмат;

одатдаги фуқаролик мажбуриятларига кирувчи бирор-бир иш ёки хизмат [14].

Куллик ва мажбурий меҳнат мақсадларида одам савдоси масалалари БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича бир қатор бошқа ҳужжатларида ҳам кўзда тутилган.

1949 йилги Одам савдосига ва учинчи шахслар томонидан танфурушликдан фойдаланилишига қарши курашиш тўғрисидаги конвенция кулликни, аёллар ва болалар савдоси ҳамда мажбурий танфурушликни тақиқлаш тўғрисида илгари амалда бўлган қатор шартномаларни бирлаштиради.

1926 йилги Куллик тўғрисидаги конвенциянинг 5-моддасида “конвенцияга аъзо-давлатлар ўзининг суверенитети, юрисдикцияси, ҳимояси ҳомийлиги ёки васийлиги остида бўлган ҳудудларда мажбурий меҳнат кулликка ўхшаш шароитларга олиб келмаслиги учун барча зарурий чораларни кўришга мажбур эканлиги” [15] белгиланган. Шунингдек, ушбу модданинг 3-бандига асосан, “барча ҳолатларда ҳам мажбурий меҳнатни ҳар қандай шаклда қўлланганлиги учун жавобгарлик тегишли ҳудуднинг ваколатли марказий органларига юкланишининг шартлиги” [15] таъкидланган. 1953 йилда ушбу Конвенцияга ўзгартиришлар киритиш тўғрисидаги Протокол қабул қилиниб, унинг иловаси билан Конвенция асосида дастлаб Миллатлар Лигасига юклатилган мажбуриятлар ва вазифалар Бирлашган Миллатлар Ташкилотига ўтказилган.

1956 йилда БМТнинг Куллик ва кул савдосини, кулликка ўхшаш институтлар ва одатларни бекор қилиш тўғрисида Қўшимча конвенцияси қабул қилинади. Конвенциянинг муқаддимасида “мазкур конвенция 1930 йилги Мажбурий меҳнат тўғрисидаги конвенцияни ва кейинчалик Халқаро меҳнат ташкилоти томонидан зўраки ёки мажбурий меҳнатга доир тадбирлар қабул қилинганлигини эътиборга олиб”, шунингдек, “куллик, кул савдоси ҳамда кулликка ўхшаш институтлар ва одатларни бекор қилишга қаратилган ҳам миллий, ҳам халқаро саъй-ҳаракатларни жадаллаштиришга қарор қилинган ҳолда қабул қилинганлиги баён қилинади [16]. Мазкур конвенциянинг 1-моддасида кулликка ўхшаш институтлар ва одатлар сифатида белгиланадиган “қарздорлик асорати” ва “крепостной ҳолат” ҳам бевосита мажбурий меҳнат шароитида амалга оширилади. Конвенциянинг 5-моддасида эса кулликка ўхшаш институтлар ва одатлар аъзо-давлатларнинг қонунчилигига асосан жиноят ҳисобланиши ва бундай жиноятларни содир этишда айбдор деб топилган шахсларнинг жавобгарликка тортилиши лозимлиги белгиланди.

БМТнинг 1989 йилги Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясининг 32-моддасида “иштирокчи-давлатлар боланинг иқтисодий эксплуатациядан ҳамда унинг соғлиғи учун хавф-хатар етказиши мумкин бўлган ёки таълим олишига тўсқинлик қиладиган ёхуд соғлиғи, жисмоний, ақлий, маънавий, ахлоқий ва ижтимоий ривожланишига зарар келтирадиган ҳар қандай ишлардан ҳимоя қилиниш ҳуқуқини эътироф этиши”, 35-моддага мувофиқ эса, “иштирокчи-давлатлар болаларни ўғирлаш, сотиш ёки уларни ҳар қандай мақсадларда ва ҳар қандай шаклларда контрабанда қилишнинг олдини олиш учун миллий, икки томонлама ва кўп томонлама даражада барча зарур чора-тадбирларни кўришлари” [17] лозимлиги белгиланган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2000 йилги Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши конвенциясини тўлдирувчи Одам савдосининг, айниқса аёллар ва болалар савдосининг олдини олиш ҳамда унга чек қўйиш ва унинг учун жазолаш ҳақидаги протоколи мазкур ҳужжатга аъзо-давлатлардан одам савдоси билан шуғулланувчи шахсларни жазолашни талаб қилади. Протоколга асосан, одамлардан фойдаланиш, энг камида, бошқа шахсларнинг фоҳишалигидан фойдаланишни ёки улардан шахвоний фойдаланишнинг бошқа шакллари, мажбурий меҳнат ёки хизматларни, куллик ёки кулликка ўхшаш одатларни, эрксиз ҳолат ёхуд инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олишни англатиши белгиланди [18].

Мажбурий меҳнатни тугатиш ва бу борадаги давлатларнинг ҳамкорлиги масалалари бир қатор минтақавий ҳужжатларда ҳам кўзда тутилган.

1950 йилги Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа конвенциясининг 4-моддасида мажбурий меҳнат масалаларига тегишли қуйидаги қоида белгиланган: “Ҳеч ким мажбурий ёки зўраки меҳнатга жалб қилиниши мумкин эмас” [19]. Шунингдек, конвенция мақсадлари учун “мажбурий ёки зўраки меҳнат” ҳисобланмайдиган иш ва хизматлар рўйхати ҳам белгиланган бўлиб, улар мазмунан

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 8-моддасида келтирилган ҳолатлар билан бир хил ҳисобланади.

1961 йилда Европа Кенгаши томонидан қабул қилинган ва 1996 йилда қайтадан кўриб чиқилган Европа социал хартиясининг 1-моддасига кўра аъзо-давлатлар “меҳнат қилиш ҳуқуқини самарали амалга оширишни таъминлаш мақсадида ишчиларнинг эркин танланадиган меҳнати орқали иш ҳақи топишга бўлган ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилишни таъминлаш” [20] мажбуриятини олишади ва шу билан Конвенция мажбурий меҳнатнинг қўлланилишини тақиқлайди.

Европа Кенгашининг 2005 йилги Одам савдосига қарши кураш тўғрисидаги конвенцияси аъзо-давлатлардан одам савдосини олдини олиш ва унга қарши курашиш бўйича чоралар кўриш, одам савдоси жабрдийдаларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва одам савдосига қарши кураш бўйича халқаро ҳамкорликка кўмаклашишни талаб қилади. Конвенциянинг 4-моддасида “одам савдоси” тушунчасига таъриф берилган бўлиб, унга кўра “одам савдоси куч билан таҳдид қилиш ёки куч ишлатиш ёхуд бошқа мажбурлаш шаклларида фойдаланиш, ўғирлаш, фирибгарлик, алдаш, ҳокимиятни суиистеъмол қилиш ёки вазиятнинг қалтислигидан фойдаланиш орқали ёхуд бошқа шахсни назорат қилувчи шахснинг розилигини олиш учун уни тўловлар ёки манфаатдор этиш эвазига оғдириб олиш орқали одамлардан фойдаланиш мақсадида уларни ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилишни назарда тутати” [21]. Одамлардан фойдаланиш бошқа шакллар билан биргаликда мажбурий меҳнат ёки хизматларни англантиши ҳам белгиланган.

1969 йилда Америка давлатлари ташкилоти томонидан қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари бўйича Америка конвенциясининг 6-моддаси қуллик ва эрксиз ҳолатда сақланиш ҳамда мажбурий меҳнатнинг тақиқланишини кўзда тутати. Конвенциянинг 6-моддаси, 2-бандида қуйидаги мазмундаги қоида мустаҳкамланган: “Ҳеч ким мажбурий ёки зўраки ишларни бажаришга мажбурланмаслиги шарт. Ушбу қоида баъзи жиноятлар учун мажбурий тарзда ишларни бажариш билан боғлиқ бўлган озодликдан маҳрум қилиш жазоси кўзда тутилган мамлакатларда бундай жазони ижро қилишнинг тақиқланганлигини англатмайди. Мажбурий тарзда иш бажариш маҳкумнинг кадр-қимматига раҳна солмаслиги ёки жисмоний ва интеллектуал ҳолатига зарарли тарзда таъсир қилмаслиги шарт” [22]. Шунингдек, ушбу модданинг 3-бандида ушбу конвенция мақсадларида мажбурий ёки зўраки меҳнат ҳисобланмайдиган ишлар ва хизматлар ҳам белгиланган. Унга кўра, ваколатли юридик ҳокимият томонидан чиқарилган ҳукм ёки формал қарор асосида одатда маҳкумлардан талаб қилинадиган ҳар қандай иш ёки хизмат, ҳар қандай ҳарбий хизмат, диний эътиқодига кўра ҳарбий хизматдан воз кечиш мумкин бўлган мамлакатларда эса ҳарбий хизматнинг ўрнига қонун билан рухсат берилган ҳар қандай фуқаролик иши, жамиятнинг мавжудлиги ва фаровонлигига таҳдид солувчи хавф-хатарлар ёки табиий офатлар вақтида талаб қилинадиган ҳар қандай иш ҳамда одатдаги фуқаролик мажбуриятини ташкил қиладиган ҳар қандай иш ёки хизмат мажбурий меҳнат ҳисобланмайди [22].

Африка бирлиги ташкилоти томонидан 1981 йилда қабул қилинган Инсон ва халқлар ҳуқуқлари бўйича Африка хартиясининг 5-моддасида “эксплуатациянинг ҳар қандай шакллари ва инсон кадр-қимматининг камситилиши, айниқса, қуллик, қул савдоси, қийноқлар, оғир, ноинсоний ёки кадр-қимматни таҳқирловчи жазо ёки муносабат тақиқланиши шартлиги” [23] белгиланган.

1993 йилги Меҳнат соҳасида ҳамкорлик тўғрисидаги Шимолий Америка битими (NAALC) мажбурий меҳнатнинг тақиқланишини раҳбарий “меҳнат принциплари” қаторига киритади ва ҳар бир аъзо-мамлакатга ушбу принципларни ўзининг миллий қонунчилигида ҳисобга олиш мажбуриятини юклайди [24].

1998 йилда МЕРКОСУР давлат раҳбарлари томонидан қабул қилинган Социал-меҳнат декларациясида (Declaración Sociolaboral) иштирокчи-давлатлар (Аргентина, Бразилия, Парагвай ва Уругвай) мажбурий ёки зўраки меҳнатнинг барча шаклларида фойдаланишни тугатиш мажбуриятини олишади [25].

Мажбурий меҳнатни тугатиш бўйича халқаро стандартларнинг шаклланиши масаласида олиб борилган ўрганишлар қуйидаги **асосий хулосаларни** қилишга имкон беради:

Биринчидан, мажбурий меҳнатни тугатиш ва унга қарши кураш бўйича халқаро даражадаги саъй-ҳаракатлар дастлаб қулликка қарши ҳаракатлар доирасида олиб борилган. Бу борадаги дастлабки халқаро ҳужжатлар асосан XIX асрнинг бошларида тузилган ва ҳам икки томонлама, ҳам кўп томонлама шартномалар шаклида амалда бўлган.

Иккинчидан, мажбурий меҳнат масалалари фақатгина Биринчи жаҳон урушидан сўнг 1926 йилнинг 25 сентябрида Женевада имзоланган ҳамда қуллик ва қул савдосининг бекор қилинишини

таъминлашга қаратилган Қуллик тўғрисида конвенциянинг қабул қилиниши билан тизимли равишда ўрганиш ва халқаро даражада стандартларни ўрнатиш масаласининг мавзусига айланган.

Учинчидан, ХМТ Маъмурий кенгаши томонидан 1926 йилда ташкил этилган Туб халқларнинг ҳуқуқлари бўйича Экспертлар кўмитасининг самарали фаолияти натижасида ХМТ доирасидаги мажбурий меҳнат масалаларига тааллуқли бўлган Мажбурий меҳнат тўғрисидаги 29-сонли конвенция, Меҳнатга билвосита мажбур қилиш тўғрисидаги 35-сонли тавсия ва Мажбурий меҳнатни тартибга солиш бўйича 36-сонли тавсиянинг қабул қилинишига олиб келди. Кейинчалик мажбурий меҳнатни тугатиш ХМТнинг бир қатор конвенцияларининг тартибга солиш масаласига айланди.

Тўртинчидан, БМТ ҳамда кўплаб минтақавий ташкилотлар доирасида ҳам мажбурий меҳнат масаласининг турли жиҳатларига оид халқаро ва минтақавий ҳужжатлар қабул қилинди. Бу эса, ҳозирги кунга келиб, мажбурий меҳнат ва у билан боғлиқ амалиётларни тугатиш юзасидан халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларнинг яхлит тизими шаклланишидан далолат беради.

Бешинчидан, мажбурий меҳнатни тугатиш бўйича халқаро стандартларнинг шаклланишида ХМТнинг иккита асосий фундаментал конвенцияси - Мажбурий меҳнат тўғрисидаги 29-сонли конвенция ва Мажбурий меҳнатни тугатиш тўғрисидаги 105-сонли конвенция асос солувчи аҳамиятга эга бўлди. Мазкур конвенциялар қоидалари кейинчалик нафақат кўплаб халқаро ва минтақавий ҳужжатларда, балки давлатларнинг ички қонунчилик ҳужжатларида ҳам ўз аксини топди.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи // URL: <https://president.uz/uz/lists/view/3851> //
2. Valticos N. International Labour Law. Springer-Science+Business Media, B.V. 1979. // URL: <https://doi.org/10.1007/978-94-017-4402-7>
3. Eradication of forced labour. International Labour Conference 96th Session, 2007, General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105), International Labour Office, Geneva, // URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_089199.pdf
4. Thomas L. Steps to Compliance with International Labour Standards. The International Labour Organization (ILO) and the Abolition of Forced Labour. 1st Edition 2011. VS Verlag für Sozialwissenschaften | Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH. 2011. // URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-531-93124-1>
5. Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (No. 105) // URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312250:NO
6. Протокол к Конвенции 1930 года о принудительном труде // URL: <https://lex.uz/docs/4638917>
7. Forced Labour (Indirect Compulsion) Recommendation, 1930 (No. 35) // URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312373:NO
8. Конвенция о политике в области занятости // URL: <https://lex.uz/docs/2747582>
9. Конвенция о запрещении и немедленных мерах по искоренению наихудших форм детского труда // URL: <https://lex.uz/docs/1584624>
10. Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169) // URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312314:NO
11. Migration for Employment Convention (Revised), 1949 (No. 97) // URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312242:NO
12. Migrant Workers (Supplementary Provisions) Convention, 1975 (No. 143) // URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312288:NO
13. Universal Declaration of Human Rights, URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
14. International Covenant on Civil and Political Rights, URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

15. Конвенция о рабстве // URL:https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/convention_slavery.shtml
16. Дополнительная Конвенция об упразднении рабства, работорговли и институтов и обычаев, сходных с рабством // URL:https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/supplementconvention_slavery.shtml
17. Convention on the Rights of the Child, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>
18. Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий Конвенцию Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности// URL: <https://lex.uz/docs/1463679>
19. Европейская конвенция по правам человека// URL:<https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>
20. Европейская Социальная Хартия // URL:<https://www.coe.int/ru/web/moscow/evropejskaa-social-naa-hartia>
21. Конвенция Совета Европы о противодействии торговле людьми // URL:<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805a937a>
22. American convention on human rights “Pact of San Jose, Costa Rica” (B-32) // URL:http://www.oas.org/dil/treaties_B32_American_Convention_on_Human_Rights.pdf
23. African Charter on Human and Peoples’ Rights // URL:<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201520/volume-1520-I-26363-English.pdf>
24. North American Agreement on Labour Cooperation// URL:<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/services/labour-relations/international/agreements/naalc.html>
25. Declaración Socio Laboral del Mercosur// URL:https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_IPEC_PUB_11257/lang--es/index.htm
26. Ratifications for Uzbekistan https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:103538
27. Special Youth Schemes Recommendation, 1970 (No. 136)// URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312474:NO